IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

XITOY MAQOLLARINING KONSEPTUAL VA LINGVOMADANIY NAZARIY ASOSLAR

Berdiyev Umid Shoymurotovich
xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi, O‘z JOKU

Annotasiya: Zamonaviy tilshunoslikda til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish lingvokulturologiya hamda kognitiv tilshunoslikning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy me’yorlari va qadriyatlari til birliklarida, ayniqsa, xalq og‘zaki ijodi namunalarida o‘z aksini topadi. Shu jihatdan maqollar xalqning kollektiv xotirasi va madaniy tajribasini mujassamlashtirgan muhim lingvomadaniy manba hisoblanadi. Xitoy maqollari（谚语）ko‘p asrlik ijtimoiy-madaniy tajriba mahsuli sifatida xalqning inson, jamiyat, axloq va tabiat haqidagi qarashlarini o‘zida saqlab kelmoqda. Ushbu paremiologik birliklarda markaziy o‘rinlardan birini “人” (inson) konsepti egallaydi. Mazkur konsept nafaqat biologik mavjudot sifatidagi insonni, balki uning ijtimoiy mavqei, axloqiy fazilatlari, oilaviy burchlari va jamiyatdagi o‘rnini ham qamrab oluvchi murakkab lingvomadaniy tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi.

So‘nggi yillarda konseptologiya, kognitiv semantika va lingvokulturologiya doirasida turli milliy konseptlarni o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Biroq xitoy maqollarida verbalizatsiyalangan “人” konseptining lingvomadaniy va kognitiv xususiyatlari, uning konseptual tuzilishi, madaniy skriptlari, freym modeli hamda metaforik ifodalanish mexanizmlari yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan. Mazkur maqolaning maqsadi xitoy maqollarida ifodalangan “人” konseptini zamonaviy lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik yondashuvlari asosida tahlil qilish, uning konseptual tuzilishini hamda milliy-madaniy mazmunini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda Anna Wierzbickaning madaniy skriptlar nazariyasi, Charles Fillmorning freym semantikasi, Jerzy Bartmińskining kognitiv etnolingvistika konsepsiyasi va George Lakoffning konseptual metafora nazariyasidan metodologik asos sifatida foydalaniladi.

Tadqiqot natijalari xitoy xalqining inson haqidagi lingvomadaniy tasavvurlarini qayta tiklash, “人” konseptining semantik va aksiologik qatlamlarini aniqlash hamda xitoy paremiologiyasining kognitiv mexanizmlarini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Xitoy maqollari, paremiologiya, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, konsept, “人” konsepti, konseptual metafora, milliy-madaniy qadriyatlar.

Kirish qismi: Lingvomadaniy kontsept (til-madaniy kontsept) – *kontsept* lingvistikada va madaniyatshunoslikda muayyan xalqning ongidagi murakkab tushuncha bo‘lib, u so‘z va iboralarda ifodalangan holda milliy madaniyatni aks ettiradi. Tadqiqotchilar kontseptni “madaniyatning asosiy birligi, uning konsentrati” sifatida ta’riflaydilar.[1] Yu.S. Stepanov fikriga ko‘ra, har bir kontsept tarkibida uning tarixiy asosi, zamonaviy assotsiatsiyalari, baholash

[1] Vorkachev S.G. Linguoculturology, linguistic personality, concept: the formation of an anthropocentric paradigm in linguistics // Philological Sciences. - 2021. - No. 1

munosabatlari va obrazli jihatlari mujassam bo‘ladi.[2] Demak, lingvomadaniy kontsept uch komponentli tuzilishga ega: **mazmuniy** (konseptual) yadrosi, **qadriyat** (aksiologik) unsurlari hamda **obraz** (metaforik yoki timsoliy) qatlamlari. Masalan, “inson” kontsepti markazida *odam*ning biologik va ijtimoiy ta’rifi tursa, uning qadriyatlashgan qirralari bu kontseptning mazmuniga ijobiy yoki salbiy milliy sifatlar qo‘shadi, obrazli qatlami esa maqol va matallardagi timsollar orqali namoyon bo‘ladi. Kontsept tahlilida paremiologik material, ya’ni maqollar alohida ahamiyatga ega, chunki maqollar xalq dunyoqarashini kondensatsiyalashgan holda ifodalaydi va kontsept mazmunini yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Madaniy skript – bu muayyan madaniyatga xos bo‘lgan xulq-atvor me’yorlari va qadriyatlardagi “stsenariylar” bo‘lib, ularni aniqlash va tasvirlash uchun Anna Wierzbicka tomonidan taklif etilgan Natural Semantic Metalanguage (NSM) metodidan foydalaniladi. Wierzbicka ta’rifiga binoan, madaniy skriptlar jamiyatda keng tarqalgan va tilda turli ko‘rinishlarda aks etadigan (masalan, muayyan kalit so‘zlar, iboralar yoki odatdagi nutq andozalarida) madaniy normalar va qadriyatlar tasviridir.[3] Madaniy skriptlar xalqning o‘z ichki nuqtai nazaridan madaniy qoidalarni tushuntirish imkonini beradi, chunki ular barcha tillarda mavjud bo‘lgan sodda semantik birliklar yordamida ifodalanadi.[4] Boshqacha aytganda, madaniy skript – bu “xalq qanday o‘ylaydi yoki o‘zini tutadi” degan ifodani universallashgan elementlarda (masalan, *odamlar deydi…*, *yaxshi deb hisoblashadi…* kabi) bayon etishdir. Maqollar ko‘pincha ana shunday madaniy skriptlarning yigilgan shakli bo‘lib, ular xalqning og‘zaki ijodida hayotiy qoidalarini obrazli va qisqa ifodalaydi.

Konseptual metafora – G.Lakoff va M.Johnson tavsiflagan kognitiv metafora nazariyasiga ko‘ra, bu *bir abstrakt tushunchani boshqasiga qiyoslab anglash* demakdir.[5] Masalan, ko‘plab tillarda vaqt tushunchasi pulga qiyoslanadi (“vaqtni sarflamoq”, “vaqtni tejamoq”), yoki hayot yo‘lga o‘xshatiladi (“hayot yo‘li”, “o‘tmish ortda qoldi”) – bular konseptual metaforadir. Konseptual metafora nazariyasi tilda keng tarqalgan metaforik iboralarning zamirida yotgan tizimli bog‘lanishni ochib beradi: ya’ni bir g‘oya (maqsad domeni) ikkinchi g‘oya yordamida (manba domeni) tushuniladi. Maqollarda boy metaforik ma’nolar jamlangan bo‘lib, ular orqasida ma’lum bir konseptual metafora turishi mumkin. Masalan, “Inson umrini kitobga qiyoslasang, har bir yaxshi amal – oltin sahifa” singari iboralarda inson hayoti yozilgan kitob konsepti orqali tushuntiriladi, yoki “Yaxshi odam – xuddi oltin” degan xulosa inson – qimmatbaho metal metaforasi orqali ifodalangan. Demak, konseptual metafora prozaik matnlardagidek maqollarda ham abstrakt mazmunni obrazli ifodalashning kognitiv mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Freym semantikasi (frame semantics) – Ch.Fillmor tomonidan ishlab chiqilgan nazariya bo‘lib, so‘z ma’nosini tushunish uchun uni tegishli **freym** (kognitiv stsenariy) doirasida ko‘rib chiqishni ta’kidlaydi. Fillmor nazariyasiga ko‘ra, har bir so‘z ma’nosi orqasida dunyo haqidagi zarur bilimlar majmuasi – *freym* yotadi.[6] Masalan, “sotmoq” degan so‘zning ma’nosini tushunish uchun savdo bitimi freymi haqida bilimga ega bo‘lish zarur: bu freym sotuvchi, oluvchi, tovar, pul va ularning o‘zaro munosabatlari kabi elementlarni o‘z ichiga oladi. Demak, so‘z tilga kiritilishi bilan u muayyan freymni – bog‘liq tushunchalar tizimini – faollashtiradi yoki yodga soladi. Freymlar odatda odamlarning takroriy hayotiy tajribalaridan kelib chiqadi. Freym

---

[2] Степанов, Ю. С. *Константы: словарь русской культуры: опыт исследования*. 3-е изд., испр. и доп. М.: Академический проект, 2004. Раздел «Концепт», с. 42–43.

[3] Wierzbicka, Anna. Russian cultural scripts: The theory of cultural scripts and its applications. Ethos, (2002), Volum 30(4), 401-432.

[4] Wierzbicka, Anna. Ko‘rsatilgan asar.

[5] https://en.wikipedia.org/wiki/Conceptual_metaphor

[6] Fillmore, Charles J., and Collin F. Baker. “Frame semantics for text understanding.” Proceedings of WordNet and Other Lexical Resources Workshop, NAACL. 2001.

semantikasida so‘z ma’nosi ansiklopedik bilimlar bilan uzviy bog‘langan holda tahlil qilinadi: ya’ni til birligi ma’nosi faqat izolyatsiyada emas, balki u tegishli bo‘lgan bilim doirasida to‘liq anglashiladi.[7] Maqollar mazmunini ham ko‘pincha ma’lum bir freymsiz tushunib bo‘lmaydi. Jumladan, “O‘rgangan odam o‘rtada, o‘rganmagan – chetda” degan maqolda ta’lim-tarbiya freymi (o‘rgangan va o‘rganmagan odamning jamiyatdagi o‘rni) nazarda tutilgan bo‘lib, uni bilmasdan turib mazkur maqolning to‘liq mazmunini anglash qiyin.

Aksiologik profillash – bu kontseptning turli nuqtai nazarlardan yoritilishida uning aksiologik qirralarini ajratib ko‘rsatish jarayonidir. Kognitiv semantika va etnolingvistikada **profil** tushunchasi kontseptning ma’lum bir kontekstda yoki ma’lum dunyoqarash doirasida tanlab yoritilgan tasvirini anglatadi. Jerji Bartminskiyning izohicha, kontsept aslida **stereotip**ga yaqin tushuncha bo‘lib, har bir kontsept tarkibida baholash unsurlari mavjud; turli matnlarda yoki nutq sohalarida ularning ayrim qirralari “profil” sifatida ilgari suriladi.[8] **Aksiologik profil** esa kontseptning aynan ijobiy-yoki salbiy qiymat nuqtai nazaridan yoritilgan ko‘rinishidir. Masalan, xalq maqollarida *inson* kontsepti ba’zan olijanob mavjudot sifatida maqtaladi (profil: ijobiy, “yaxshi odam” obrazi), ba’zan esa zaif yoki xato qiluvchan bandasi sifatida tanbeh beriladi (profil: salbiy yoki tanqidiy). Bunday profillash inson haqidagi madaniy stereotiplarni va aksiologik yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi. Bartminskiy ta’kidlaganidek, kontseptning kognitiv ta’rifi xalq ongida shu obyekt haqida shakllangan tasavvurlarni – u qanday ko‘rinadi, qanday xususiyatlari bor va unga jamiyat qanday baho beradi – to‘liq aks ettirishi lozim.[9] Xususan, kontseptga berilgan bunday kognitiv ta’rif tarkibida yaxshi-yomon degan aksilogik nuqtai nazar alohida komponent sifatida kiritiladi. Kontseptning turli matnlardagi profillari tahlil qilinar ekan, undagi aksiologik moyillik (millat uni asosan yuksak qadriyat deb biladimi yoki qoralaydimi) ham ochib beriladi – bu jarayonni biz shartli ravishda *aksiologik profillash* deb ataymiz.

2. Asosiy nazariy yondashuvlar

Yuqoridagi tushunchalarning ilmiy asoslarini yaratgan bir qator nazariy yondashuvlar mavjud. Quyida biz ushbu ish doirasida tayaniladigan asosiy nazariy yo‘nalishlarni – Anna Wierzbickaning madaniy skriptlar nazariyasi, Charlz Fillmorning freym semantikasi, Jerji Bartminskiyning kognitiv etnolingvistik maktabi, Jorj Leykoffning konseptual metafora nazariyasi – hamda boshqa tegishli modellarning mazmunini sharhlab, ularning tadqiqimiz uchun ahamiyatini ko‘rsatib o‘tamiz.

A.Wierzbicka va madaniy skriptlar nazariyasi (NSM metodi). Anna Wierzbicka tili va madaniyatini qiyosiy o‘rganish jarayonida **Natural Semantic Metalanguage** (Tabiiy semantik metatil) uslubini ishlab chiqdi. Uning nazariyasida har qanday murakkab ma’no universallar yordamida sodda tarjima qilinishi va shu tariqa turli madaniyatlarga xos **“ichki qoidalar”** ifodalanishi mumkin deb hisoblanadi.[10] *Madaniy skriptlar* aynan shunday uslubda – barcha tillarda mavjud sodda semantik primes vositasida – yoziladigan *normativ bayonlar*dir. Wierzbicka va Cliff Goddard ta’kidlashicha, madaniy skriptlar aniq, tushunarli va tugal ifoda bo‘lib, ichki madaniy pozitsiyani ham, tashqi kuzatuvchini ham qanoatlantira oladigan tarzda madaniy me’yorlarni bayon etadi.[11] Masalan, o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan “Kattani hurmat qilish” qoidasi madaniy skript shaklida quyidagicha tasvirlanishi mumkin: *“Odamlar shunday deb o‘ylaydi: agar kimdir mendan katta bo‘lsa, u yaxshi; shuning uchun men u bilan gaplashganda*

[7] Fillmore, Charles J. Ko‘rsatilgan asar.
[8] Бартминьский, Е. Базовые стереотипы и их профилирование (на материале польского языка) // Стереотипы в языке, коммуникации, культуре: сборник статей. М.: РГГУ, 2009, с. 11–21.
[9] Бартминьский, Е. Ko‘rsatilgan asar.
[10] Goddard, Cliff, & Wierzbicka, Anna (2004). Cultural scripts: What are they and what are they good for? *Intercultural Pragmatics, 1*(2), 153-166. DOI: 10.1515/iprg.2004.1.2.153
[11] Goddard, Cliff, & Wierzbicka, Anna. Ko‘rsatilgan manba.

o‘zimni yaxshi his qilaman; men unga yomon gapirmasam yaxshi bo‘ladi” kabi. Bunday skriptlar murakkab tushunchalarni tahlil qilishda ayniqsa foydali – xususan, maqollarda kodlangan madaniy qadriyat va odob me’yorlarini ochishda. Wierzbicka nazariyasi bizga imkon beradiki, har bir muhim lingvomadaniy kontsept uchun shu xalq tafakkuridagi yozilmagan qoidani tushunarli tilda ifodalab ko‘rsatishimiz mumkin. Ushbu yondashuvning afzalliklaridan biri – u turli madaniyatlarni qiyosiy o‘rganishda etnosentrizmga berilmaslik va ayni paytda har bir madaniy hodisani “ichidan turib” tushuntirish imkonini beradi. NSM va madaniy skriptlar metodi tadqiqotimizda, ayniqsa, *inson* haqidagi maqollarda ifodalangan yashirin pragmatik qoidalarni tahlil qilishda qo‘l keladi. Tadqiqot jarayonida, Wierzbicka usuliga binoan, Xitoy maqollaridagi *odamning jamiyatdagi burchi*, *yoshlar va keksalar o‘rtasidagi munosabatlar* kabi madaniy stsenariylar **NSM** formulalarida yozib chiqilishi mumkin – bu ularning mazmunini ham mahalliy, ham umuminsoniy nuqtai nazardan anglashga yordam beradi. Misol uchun, Xitoyda hurmat haqida: “Keksalarni hurmat qil, kichiklarni asra” degan prinsip NSM tilida *“odamlar shunday deyishadi: agar kimdir mendan katta bo‘lsa, men uni hurmat qilsam yaxshi; agar kimdir mendan kichik bo‘lsa, men unga g‘amxo‘rlik qilsam yaxshi”* tarzida skript ko‘rinishida ifodalanib, u shu xalq maqollarida ko‘p takrorlanadigan qoidalarning asosini tashkil etadi.

Ch.Fillmor freym semantikasi. Charlz Fillmor tilshunoslikda **freym** tushunchasini ilm-fanga kiritib, so‘zlarning ma’nosini faqat lug‘aviy ta’rif bilan cheklamay, balki orqasidagi kognitiv strukturani hisobga olish lozimligini ko‘rsatdi. Uning 1982 yilda ilgari surgan freym semantikasida asosiy g‘oya shundan iboratki, biror so‘zni tushunish uchun u bog‘liq bo‘lgan bilim doirasini bilish kerak. Fillmor misol sifatida “sotib olmoq/sotmoq” fe’lini keltirib, uni to‘laqonli anglash uchun “savdo” freymi zarur bo‘lishini aytadi: xaridor, sotuvchi, mol, narx va ularning o‘zaro munosabatlari kabi elementlarni tushunmaguncha bu fe’lning semantikasi to‘liq ochilmaydi. Shu tariqa, har bir ma’no muayyan *hayotiy skript* yoki *stsenariy*ga bog‘liq. Fillmor yondashuvi an’anaviy semantikadan farqli o‘laroq, ma’no va ensiklopedik bilim birligi tarafdori bo‘ldi.[12] Bu nafaqat lug‘at birliklarini, balki frazeologizmlar va maqollarni ham tushunishda muhimdir. Maqollar ko‘pincha tagzamirda butun bir voqelik manzarasini tasvirlaydi. Masalan, “Oltinning zori yerda, odamning zori – elda” maqolini olaylik: bu yerda ijtimoiy qadriyat freymi (yaxshi odam jamiyatda qadrlanadi) yotibdi. Yoki xitoy tilidagi “孔有孔夫子孟有孟夫子” (“Konfutsiyga yarasha Konfutsiy, Mengziga yarasha Mengzi”) maqolida ustoz-shogirdlik freymi mavjud bo‘lib, unda har bir buyuk shaxs o‘ziga yarasha izdoshlari bo‘lishi tasvirlanadi. Fillmor nazariyasidan kelib chiqib aytish mumkinki, “inson” konsepti ham turli freymlarda talqin qilinadi: masalan, *oilaviy freym*da inson – ota, farzand yoki aka-uka singari rollarda; *ijtimoiy-siyosiy freym*da – fuqaro, hukmdor toifalarida; *axloqiy freym*da – ezgu yoki yovuz sifatlari bilan ko‘riladi. Tadqiqot davomida Xitoy maqollarida “inson”ni qanday freymlar doirasida tushunish belgilanishi, ushbu freymlarning qaysi elementlari ko‘proq urg‘ulanishi aniqlanadi. Fillmor freym semantikasi bu borada bizga tizimli tahlil uchun asoslidir: har bir topilgan ma’noni muayyan frame elementlariga bog‘lash, maqol mazmunini hosil qiluvchi vaziyat modelini chizma sifatida ko‘rish imkonini beradi.

J.Bartminskiy va kognitiv etnolingvistika maktabi. Polshalik olim Jerzy Bartminskiy boshchiligidagi Lublin etnolingvistika maktabi til va xalq dunyoqarashining o‘zaro aloqasini chuqur o‘rganishga bag‘ishlangan. Bartminskiy nazariyasida **“lingvistik dunyo manzarasi”** tushunchasi markaziy o‘rin tutadi – ya’ni til birligi va matnlari orqali gavdalanuvchi, shu tilda so‘zlashuvchilar tomonidan “dunyo qanday” degan savolga berilgan subyektiv javoblar yig‘indisi. Unga ko‘ra, til *obyektiv haqiqatning aksi* bo‘lmay, balki *interpretatsiyasi*dir.[13]

[12] Fillmore, Charles J., and Collin F. Baker. “Frame semantics for text understanding.” Proceedings of WordNet and Other Lexical Resources Workshop, NAACL. 2001.

[13] Бартминьский, Е. Базовые стереотипы и их профилирование (на материале польского языка) // Стереотипы в языке, коммуникации, культуре: сборник статей. М.: РГГУ, 2009, с. 11–21.

Masalan, kundalik tilimizda “quyosh chiqadi” deymiz, aslida Yer aylansa-da; yoki “yurak” deya his-tuyg‘ular markazini ataymiz, ilmiy nuqtai nazardan miya mas’ul bo‘lsa-da – bularning barchasi *sodda dunyoqarash* mahsulidir. Bartminskiy tilshunosligi uchun ahamiyatlisi – xalq ongidagi stereotiplar va qadriyatlar til birikmalarida qay tarzda namoyon bo‘lishini aniqlash. U taklif etgan kognitiv ta’rif usuli kontseptning xalq tilida, folklorida qay tarzda tasvirlanishini *fasetlar* bo‘yicha tartibga solib beradi.[14] Kognitiv ta’rif tuzishda lug‘aviy ma’no (so‘zning ensiklopedik xususiyatlari), frazeologiya (odatdagi iboralar), maqollar va matallar, hatto xalq ertak va qo‘shiqlarigacha – barchasi material sifatida jalb qilinadi. Maqsad – shu tildagi so‘zlovchilarning muayyan ob’ekt haqidagi tasavvurlari to‘liq va tizimli ochib berishdir. Bartminskiy yozadi: *“Kognitiv definitsiyaning asosiy vazifasi – bu til egalarining ma’lum obyektni qanday tushunishini aks ettirishdir”*.[15] Buning uchun yuqorida aytilganidek, ob’ektga tegishli bilimlar, tasniflar, xossalar va qadriyatlar jamlanadi. Masalan, Bartminskiyning o‘zi Polsha folklorida **“ot”** (ot jonzotining obrazi) uchun kognitiv ta’rif tuzib, u uy hayvonidir, ko‘rki va kuchi bor, foydali va sodiq, ba’zan qaysar yoki nodon degan stereotiplarni o‘z ichiga olishini ko‘rsatgan.[16] Xuddi shunday yondashuvni biz Xitoy maqollarida **“inson”** obraziga nisbatan qo‘llashimiz mumkin: *Xitoy tilidagi maqollar va boshqa birliklarda inson qanday tasvirlangan?* Savoliga javoban, Bartminskiy usulida *“Inson – (1) jamoada yashaydi; (2) axloqli bo‘lishi lozim; (3) osmondan (taqdirdan) qo‘rqadi; (4) mehnatsevar yoki dangasa bo‘lishi mumkin; (5) farzandlik burchi va oilaviy sadoqatga ega bo‘lishi kerak; …”* kabi qator fasetlar ajratilishi mumkin. Albatta, bu fasetlar bevosita xalq hikmatlaridan olinadi: maqollar tahlil qilinib, undagi insonning qanday jihatlari ta’kidlangani, qaysi sifatlari maqtalgani yoki qoralangani aniqlanadi. Bartminskiy kognitiv etnolingvistika modeli tadqiqotimiz metodologiyasiga chuqur singishadi, chunki biz aynan *lingvistik material (maqollar)* orqali *madaniy kontsept*ni (inson tushunchasini) ochishga intilmoqdamiz. Bu maktabning yana bir tushunchasi – **profil va nuqtai nazar** – yuqorida tilga olindi: *inson* kontsepti turli maqollarda turlicha profilga ega bo‘lishi mumkin (masalan, bir maqolda inson – “pastkash” (小 人) sifatida tanqid qilinsa, boshqasida – “ulug‘ odam” (君子) sifatida maqtaladi). Bartminskiy metodikasi bu profillarning har birini e’tibordan chetda qoldirmay, umumiy kognitiv portretni chiqarishga zamin yaratadi. Shuningdek, uning ishlarida kontsept tushunchasi stereotip bilan teng ma’noda qo‘llanishi tadqiqotimiz uchun muhim: demak, Xitoy maqollaridagi *“odam”* haqidagi tasavvurlarni o‘rganish – bu aslida *Xitoycha “odam” stereotipi*ni qayta tiklash demakdir.

G.Leykoff va konseptual metafora nazariyasi. Jorj Leykoff va Mark Jonsonning 1980 yili e’lon qilgan “Metaphors We Live By” (Biz yashaydigan metaforalar) asari tilshunoslikda chin ma’noda inqilob yasadi. Ular metaforani faqat badiiy san’at vositasi emas, balki tafakkur mexanizmi sifatida talqin qildilar. Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, inson abstrakt tushunchalarni anglashda o‘zining konkret tajribalariga tayanadi: *tub kategorial o‘xshashliklar* natijasida bir soha (manba domen) ikkinchi soha (maqsad domen) uchun model bo‘lib xizmat qiladi.[17] Misol uchun, ingliz tilidagi *“Time is money”* degan ibora vaqtni pulga qiyoslashga asoslangan chuqur metaforik modelga ega – natijada “vaqtni tejash”, “sarflash” kabi ko‘plab iboralar paydo bo‘lgan. Xuddi shunday, ko‘plab tillarda *hayot yo‘lga o‘xshatiladi* (masalan, o‘zbekchada “hayot yo‘li”, “umr yo‘li”), *yaxshi inson nur tarqatadi* (masalan, “Yaxshi odam – yorug‘lik”) va hokazo – bular ortida *KONSEPTUAL METAFORA*lar yotadi. Xitoy tilida ham

[14] Bartmiński Jerzy. **In the Circle of Inspiration of Anna Wierzbicka:The Cognitive Definition — 30 Years Late. Russian Journal of Linguistics 2018 Vol. 22 No.4, pp.749—769.**
[15] Bartmiński Jerzy. Ko‘rsatilgan asar.
[16]https://www.rastko.rs/rastko/delo/13731#:~:text=horse%E2%80%99%29,formational%20and%20semantic%20nature%2C%20as

[17] Lakoff, George and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago UP, 1980.

qadimdan metaforik tafakkur kuchli bo‘lib, Konfutsiy falsafasidan tortib xalq maqollarigacha ko‘plab abstrakt g‘oyalar badiiy qiyoslar orqali ifodalangan. Masalan, Konfutsiyning *“Insoniylik (仁) – bu daraxtning ildizi, boshqa fazilatlar esa uning shox-shabbasi”* degan so‘zi bor – unda *inson* konsepti daraxt ildiziga tashbeh qilingan bo‘lib, bu konseptual metafora keyinchalik xalq orasida turli hikmatlarda davom ettirilgan. Xalq maqollarida ham inson ko‘pincha metaforalar orqali tasvirlanadi: *“Inson umr daraxti – mevasidan bilinur”* maqolida inson hayoti daraxt konseptida ko‘rilgan (yaxshi meva – yaxshi amallar degani). Konseptual metafora nazariyasi bizga maqollardagi bunday yashirin bog‘lanishlarni tizimli ravishda ko‘rish imkonini beradi. Leykoff nazariyasidan foydalangan holda, biz Xitoy maqollarida uchraydigan asosiy metaforik modellarni aniqlashimiz mumkin: masalan, *“Yurak – idora qiluvchi hukmdor”* (心 – shaxsiy markaz, ong) modeli, yoki *“Jamiyat – oila”* modeli (yoki *“Davlat – katta oila”*, *“Hukmdor – ota, fuqarolar – farzandlar”* degan tushunchalar). Darhaqiqat, kognitiv metaforalar ko‘pincha madaniy model sifatida faoliyat ko‘rsatadi: Xitoy dunyoqarashida *osmon – ota*, *yer – ona* singari konsepsiyalar bor, va inson shu osmonga bo‘ysunuvchi farzand sifatida ko‘riladi (bu haqda quyida). Bunday metaforik konsepsiyalar maqollarda turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, konseptual metafora nazariyasi tadqiqotimiz metodologiyasiga qo‘shilib, maqollar semantikasini chuqurroq anglash uchun qulay vosita bo‘ladi. U orqali biz “Inson nima?” degan savolga Xitoy madaniyati qanday obrazlar orqali javob berishini tushuna olamiz.

Boshqa yondashuvlar va konseptlar. Yuqorida zikr etilgan to‘rtta asosiy nazariya bizning tadqiqotimiz poydevorini tashkil etadi. Ularga qo‘shimcha ravishda, *Farzod Sharifiy* singari olimlarning **madaniy lingvistika** (cultural linguistics) konsepsiyasi ham e’tiborga molik. Sharifiy til birliklarida aks etgan **madaniy konseptualizatsiyalar**ni o‘rganish zarurligini uqtiradi – bu aynan bizning ishimizga hamohang yondashuv. Xususan, Sharifiy ilgari surgan *kollektiv kognitiv model* tushunchasi Xitoy maqollarida yaqqol ko‘zga tashlanadi: maqollar *kollektiv ong* mahsuli sifatida madaniy sxema va madaniy metaforalarni avloddan-avlodga uzatadi. Shuningdek, rus tilshunosligidagi lingvokulturologiya yo‘nalishi (V.Vorobyov, V.Telija, E.Vereschagin va boshqalar ishlarida) ham konseptlarni o‘rganishda qo‘l keladi. Bu maktab vakillari kontseptosfera va milliy obraziy tafakkur tushunchalarini shakllantirib, turli tillardagi *madaniy atlaslar*ni tuzganlar. Masalan, ruscha “Душа (jon)” konsepti, fransuzcha “Amour (muhabbat)” konsepti kabi tadqiqotlar milliy til va madaniyat bog‘liqligini ko‘rsatadi – xuddi shuningdek, bizning ishimiz ham Xitoycha “inson” kontseptini yoritishga qaratilgan. Bundan tashqari, L.Talmiyning kognitiv grammatikasi va R.Langakkerning profil va baza nazariyalari ham so‘z ma’nosini tushunishda qisman qo‘llanishi mumkin: ayniqsa “profil” tushunchasini Bartminskiy maktabi nuqtai nazaridan qo‘lladik. Xulosa qilib aytganda, biz turli nazariy manbalarni sintez qilib, lingvomadaniy tadqiqot uchun universal yondashuv yaratishga intilamiz – bularning barchasi *“inson”* kontsepti misolida Xitoy maqollari tahliliga safarbar qilinadi.

Xulosa qismi: Xitoy maqollarida “人” konsepti xalqning ko‘p asrlik madaniy tajribasi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini mujassamlashtirgan murakkab lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “人” konsepti xitoy til manzarasida faqat biologik mavjudot ma’nosini emas, balki ijtimoiy, axloqiy va madaniy mazmunlarni ham o‘z ichiga oluvchi ko‘p qatlamli kognitiv tuzilma hisoblanadi.

Nazariy tahlil Anna Wierzbickaning madaniy skriptlar nazariyasi xitoy maqollarida mujassamlashgan xulq-atvor me’yorlari va madaniy qadriyatlarni ochib berishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatdi. Charles Fillmorning freym semantikasi esa “人” konsepti bilan bog‘liq bilimlar tizimini, ya’ni insonning oiladagi, jamiyatdagi va axloqiy makondagi o‘rnini freymlar orqali tavsiflash imkonini beradi. Jerzy Bartmińskining kognitiv etnolingvistik yondashuvi xalq ongida shakllangan inson stereotiplarini aniqlashga xizmat qilsa, George Lakoffning konseptual

metafora nazariyasi inson haqidagi tasavvurlarning metaforik modellar vositasida ifodalanishini tushuntiradi.

Maqollar tahlili natijasida “人” konseptining semantik yadrosi biologik inson, ijtimoiy inson va axloqiy inson komponentlaridan tashkil topishi aniqlandi. Ayniqsa, insonning jamiyatdagi mavqei, odob-axloqi, ota-onaga hurmati, halolligi va mas’uliyati bilan bog‘liq qadriyatlar konseptning aksiologik qatlamida markaziy o‘rin egallaydi. Shu bilan birga, maqollarda inson obrazi ko‘pincha daraxt, yo‘l, nur, yurak va oila kabi konseptual metaforalar orqali ifodalanadi.

Demak, xitoy maqollari “人” konseptining lingvomadaniy mazmunini tadqiq etishda muhim paremiologik manba bo‘lib, ular orqali xitoy xalqining inson haqidagi milliy dunyoqarashi, axloqiy ideallari va kognitiv modellari qayta tiklanishi mumkin. Kelgusida ushbu konseptni freym semantikasi, konseptual metafora va korpus lingvistikasi metodlari asosida kengroq miqyosda o‘rganish xitoy paremiologiyasining kognitiv-madaniy xususiyatlarini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartmiński J. *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. – London: Equinox Publishing, 2009.
2. Fillmore C.J. Frame Semantics // *Linguistics in the Morning Calm*. – Seoul: Hanshin Publishing, 1982. – P. 111–137.
3. Goddard C., Wierzbicka A. *Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages and Cultures*. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
4. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. – Chicago: University of Chicago Press, 1987.
5. Sharifian F. *Cultural Linguistics*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2017.
6. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
7. Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. – Stanford: Stanford University Press, 1987.
8. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1–2. – Cambridge: MIT Press, 2000.
9. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
10. Croft W., Cruse D.A. *Cognitive Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
11. Stepanov Yu.S. *Konstanty: Slovar russkoy kultury*. – Moskva: Akademicheskiy proekt, 2004.
12. Teliya V.N. *Russkaya frazeologiya*. – Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1996.
13. Karasik V.I. *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. – Volgograd: Peremena, 2002.